

TARTU ÜLIKOOLI VILJANDI KULTUURIAKADEEMIA

Rahvusliku käsitöö osakond

Rahvusliku tekstiili õppekava

Õnne Kivimaa

KAPUUTSIDE KOLLEKTSIOON KIRJANDUSE JA ERM-I KOGUDE PÕHJAL

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Riina Tomberg MA

Kaitsmisele lubatud.....

Viljandi 2020

Sisukord

SISSEJUHATUS	4
1 KAPUUTSI MÕISTE	6
1.1 Kapuuts keskajal	7
1.2 Kapuutsid ERM-i entograafilistes kogudes	9
1.2.1 Att ja karbus	10
1.2.2 Peakott (paslik).....	12
1.2.3 Peakotid ehk <i>komarnikud</i>	13
2 TÖÖ PRAKTILINE OSA	15
2.1 Keskajast inspireeritud kapuutsid	15
2.1.1 Skjoldehamni kapuuts	15
2.1.2 Nockert'i (1985) kapuutsilõigetest inspiratsiooni saanud toote prototüübid	17
2.2 ERM-i kogudest inspireeritud kapuutsid	19
2.2.1 Hülgeküti peakattest ehk <i>paslikust</i> inspiratsiooni saanud toote prototüübid	19
2.2.2 Peakotid ehk <i>komarnikud</i>	20
3 TÖÖ TULEMUSED	24
3.1 Sõna kapuuts erinevad tähendused	24
3.2 Õmblustehnoloogilised üksikasjad	25
3.2 Hinnakalkulatsioon ja SWOT analüüs.....	27
KOKKUVÕTE	30
SUMMARY	32
KASUTATUD ALLIKAD	33
LISAD	35
Lisa 1 Illustratsioonid Melissa Levingtoni (2008) raamatust “Mida kanti, millal kanti”	35

Lisa 2 Kolleksioonis kasutatud lõiked	37
Lisa 3 Pildid kollektsiooni kapuutsidest	44
LIHTLITSENTS	55

SISSEJUHATUS

Käesoleva lõputöö teema valisin, kuna tunnen huvi vanemate käsitöötehnikate vastu. Läbisin arhailiste käsitöötehnikate ained Viljandi kultuuriakadeemias ja olen kokku puutunud viikingi ja keskaegsete rõivaste valmistamisega seiklusliku rollimängu LARP (Live Action Roleplay) tarbeks. Kuulun nende hulka, kes eelistavad kapuutsi mütsile.

Reeglina on kapuuts ühendatud konkreetse riideesemega (pusa, jope, mantel) ega paku erinevate riietega kombineerimise võimalust. Tekkis küsimus: miks ei võiks kapuutsi eraldiseisva riideesemena kasutada ka tänapäeval? Eelnev kogemus kapuutside valmistamisega oli rahvusliku tekstiili eriala tootearenduse ainekava läbimisel, kui kasutasin kolme erinevat kapuutsi lõiget. Juhendajateks olid Riina Tomberg ja Merike Rehepapp.

Käesolevas töös kasutan kahte varem kasutatud keskaegset lõiget, mida olen edasi arendanud ja nelja uut kapuutsi lõiget. Kapuutside tootearendus pakub lisavõimalusi nendele, kes mütsi kanda ei armasta ning ühtlasi taasavastab varem kasutatud kapuutsitüüpe.

Kapuuts on peakate, mida on Euroopas kasutatud juba varakeskajal, kindlasti varemgi. Keskajal kandsid kapuutsi käsitöömeistrid, põllumehed, mungad jt. Sellealasest kirjandusest sain teada millal, kes, kuidas, milliseid kapuutse on kandnud ja leidsin inspiratsiooni kolmele tootenäidisele.

Keskaegsete kapuutside kohta eestikeelset kirjandust leidsin vähe. Üheks asjatundjaks keskaegsete rõivaste osas võib nimetada Katrin Koch-Maasing, kes on põgusalt puudutanud kapuutside teemat oma magistritöös. (Koch-Maasing, 2013) Rootsis, Inglismaal, Soomes ja Norras on uuritud keskaegseid rõivaid ja rätsepatööd üldisemalt ja kapuutse sealhulgas. Alltoodud autoritelt ammutavad oma teadmisi ka meie keskaegsete rõivaste valmistajad. (Thursfield 2001; Nockert 1985; Ostergad 2009; Lovlid 2009)

ERM-i (Eesti Rahva Muuseum) kogusid uurides leidsin näiteid Hiiumaalt, kus 19. sajandil ja 20. saj alguses on kantud *atti*, *karbust* ja *paslikut*, mandril kutsuti neid peakottideks. Attide ja karbuste kohta on kirjutanud I. Manninen (2017) ja H. Tõnismaa (1979), kes avasid oma töödes muuhulgas Hiiumaa peakatteid. Natuke lisainfot tuli Reet Piiri (2017) „Suurest mütsiraamatust”.

Põnevaid kapuutsinäiteid leidsin ERKI (Eesti Riiklik Kunstiinstituut praegune Eesti Kultuuriakadeemia) tudengite joonistustest, mida tehti soome-ugri ekspeditsioonidel sugulasrahvaste juurde.

Kapuuts on oma koha peakattena säilitanud läbi erinevate aegade, ent käesolev tootearenduslik töö sai inspiratsiooni just nimetatud näidetest. Valisin kirjanduse põhjal kolm keskaegsete kapuutside mudelit ja ERM-i kogusid uurides, vaadeldes ja mõõtes, lülitasin oma kollektsiooni viis mudelit.

Uurimisprobleem: Kuidas anda varem kasutatud kapuutsitüüpidele uus elu?

Uurimuse eesmärk: Eesmärk on luua keskaegsetel kapuutsitüüpidel ja ERM-i kogude näidetel põhinev kollektsioon kapuutsidest, konstrueerides neile lõiked ning kujundades tooted. Sihtgrupiks on inimesed, kes mütsi kanda ei armasta, ent meie põhjamaises kliimas elades peakattet ometigi vajavad. Sobib julge stiili tunnetusega inimestele, nii meestele kui naistele: ajarändurile, rollimängijale, hansakaupmehele, soojas olemist armastajale.

Uurimisküsimused: Milliseid kapuutsitüüpe on traditsiooniliselt kasutatud?

Milliseid materjale on kasutatud kapuutside valmistamiseks?

Milliste materjalide kasutamine ja elementide lisamine on toote kaasajastamisel mõttekas? Milliseid tehnoloogilisi võtteid tänapäeval kasutada?

Kuidas selgitada välja, kas sihtgrupp tunneb vastava toote vastu huvi?

Minu töös on kolm peatükki. Esimeses teen ülevaate keskaegsetest kapuutsidest kirjanduse ja peakottidest ERM-i etnograafiliste kogude põhjal Eestimaal ja sugulasrahvastel. Oma töös kasutasin kvalitatiivset meetodit: uurisin esemete omadusi, materjale, lõikeid. Teises, töö praktilises osas, kirjeldan valimit, kollektsiooni loomise protsessi. Kolmandas peakükis toon välja töö käigus saadud teadmised ning kogemused. Töös on kolm lisa: Lisa 1 M. Levingtoni illustatsioonid keskaegsetest kapuutsidest; Lisa 2 Kollektsoonis kasutatud mudelite lõiked; Lisa 3 Fotod kollektsioonist.

1 KAPUUTSI MÕISTE

Võõrsõnade leksikon määratleb sõna *kapuuts* (it cappuccio < keskld caputium) kui rõiva külge kinnitatud tagasilükatava kotikujulise peakatte, mis kuulus algselt ordurüü juurde ja põhjarahvaste rõivastusse (<http://www.eki.ee/dict/vsl/index.cgi?Q=kapuuts&F=M&C06=et>).

Kapuuts on peakate, mis katab enamiku peast ja kaelast. Seda kantakse peamiselt pea, kaela ja rindkere ülemise osa kaitsmiseks ebasoodsates ilmastikutingimustes (külma, tuule, vihma). Kapuuts tõmmatakse üle pea, kui seda vajatakse, muul ajal langeb see vabalt seljale. See võib olla rõivaga ühendatud või eraldi seisev. Kapuuts on olnud ka staatuse tähistajaks (mungad, akadeemikud, keskajal jõukuse). Keskajal said väga pika sabaga kapuutsi kanda inimesed, kes võisid lubada endale kangast ja ei pidanud mõtlema kanga raiskamise peale. Munkadel ja akadeemikutel oli kapuuts osaks vormirõivastusest.

Kapuuts kaitseb kandjat ka teistel, rohkem psühholoogilistel põhjustel. Näiteks munga kapuuts on osa tema riietusest ja tööriist sisemise meelerahu saavutamiseks. Kapuuts võimaldab saavutada vaikust, et kuulata südamega, mida jumal mungast tahab. (Lechner 2005) Samal põhjusel on keskaja ülikoolides vormirõivastuse osa olnud väga erinevate lõigetega kapuutsid, mis võimaldasid eemalduda meelte maailmast ja keskenduda mõtisklusele ning teadmistele. (Groves 2003)

Kui eelnevad näited rääkisid sisemaailma eemaldumisest, siis kapuutsiga on võimalik ennast varjata võõraste pilkude eest ja teha tegusid, mis vajavad katet. Murdeealised kannavad kapuutse, et varjata oma haavatavust ning olla nähtamatud. Minu endine õpilane (töötan koolipsühholoogina) ütles kunagi, et kui ta koolimaja uksest sisse astub, tõmmatakse talle nagu kapuuts pähe ja ta ei saa enam millestki aru, st ta ei saa enam endaga kontakti.

Seega pakub kapuuts kaitset erinevatel psühholoogilistel viisidel ja loomulikult ka külma, vihma, tuule ja muude keskkonna tingimuste eest.

1.1 Kapuuts keskajal

Teadaolevalt on varaseim kapuuts leitud Norras Skjoldehamnist 1936. aastal, mis dateerub muinas- ja keskaja vahepeale. Skjoldehamni inimene oli kas saami naine või saami/norra mees. Antud kapuuts koosneb kuuest ruudust, mille küljeserva mõõdud on erinevad. (Lovlid 2009) Seda on lihtne valmistada, lõigates neli ruutu korraga, ilma lahti lõikamata, ja kaks eraldiolevat ruutu. Kapuuts on mugav ja praktiline ning tore teada, et sellist kapuutsi võisid kanda ka naised, muud näited on meestelt. Käesolevas töös kuulub Skjoldehamni kapuutsi näitel tehtud kapuuts kollektsiooni hulka.

Gallia põlluharijate rõivastuse hulka kuulus kapuuts, mille kohta öeldakse *cucullus*, juba Rodma riigi ajal, mille kõrgaeg oli 1. sajandil pKr (Levington 2008, lk 38) (Lisa1 joonis 1). Rooma impeeriumi järgsel ajal (umbes 5.-10.saj) on võimalik jälgida kapuutside ja kapuutsiga keepide ehk *bardocucullus*'te kasutamist galloromaanidel ja frankidel (ibid, lk 44-45) (Lisa 1 joonis 2). Võib oletada, et kapuuts oli mugav peakate tunduvalt varem, kui on võimalik tuvastada piltidel või arheoloogistel leidudel.

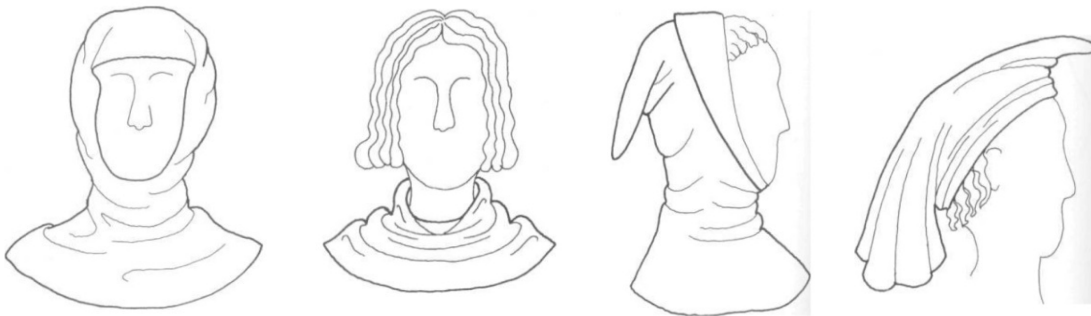
Melissa Levingtoni (2008) koostatud illustreeritud ülevaade põhineb 19. saj ilmunud Friedrich Hottenrothi ja Auguste Racinet' kostüümiajaloo teostel, mis näitab et kapuutsi kõrghooaeg Euroopa aladel oli 13.-14. sajandil. 15. saj hakkas kapuutside hulk piltidel vähenema. Arvan et, kapuuts jäi edasi lihtrahva, põllumeeste ja rändajate kasutusse, kuigi pildimaterjalis see ei kajastu. Muinasjutu „Punamütsike” inglisekeelne nimetus on „*Little Red Riding Hood*”, otsetõlkes punane ratsutamis- või reisikapuuts!

Eest kinnine lõua alt suletud kapuuts oli meeste pärusmaa (Thursfield 2001 ; Levington 2008; Nockert 1985; Ostergard 2009) Seda kandsid erinevad ametimehed näiteks Itaalias (Levington 2008, lk 82-83) (Lisa 1 joonis 7), Inglismaal muusikud (ibid, lk 52) (Lisa 1 joonis 3), leinajad Prantsusmaal (ibid, lk 111) (Lisa1 joonis 6), kerjuseks (ibid, lk 94-95) (Lisa 1 joonis 4,5) jne. Kogu Lääne-Euroopas olid 14. sajandil riietumisstiilid suhteliselt ühesugused, kuid Saksa eripära oli kapuutside, varrukate ja tuunikate sälgustatud servad, mis levisid sealt edasi mujale Euroopasse (Levington 2008, lk 74) (Lisa 1 joonis 8).

Sarah Thursfieldi 2001. aastal välja antud ülevaade keskaegsest rätsepatööst “*The Medieval Tailor's Assistant. Making common garments 1200 -1500*”, võimaldab pilguheitu keskaegsete kapuutside

maailma. Ta toob välja, et kapuutse tarvitasid lambakarjused ja teised väljas töötavad inimesed juba umbes alates 12. sajandist (Thursfield 2001, lk 192). Temaga samameelt on Margaret Nockert (1985, lk 89), kes ütleb et kapuutsid sellel ajal olid kitsa kaelusega, pikalt õlgasid ja rindkeret katva peleriiniosaga ja pigem ümarakujulise peaosaga. 13. ning 14. saj sai kapuuts meeste tavapäraseks rõivastuse osaks. 13. saj hakkas kapuutsi tagumine osa kasvama pealaelt alla rippuvaks tipuotsaks (ingl *liripipe*), samal ajal lühenes peleriini/pleedi osa (Nockert 1985, lk 89).

Pika sabaotsaga kapuuts muutus hinnatud moerõivaesemeks ja ajapikku omandas kapuutsi saba märkimisväärse pikkuse. 1337. aasta Kölni sinod keelas preestritel kasutada äärmiselt pika sabaga kapuutse. Preestrite seas 14. sajandil leiduvad snoobid püüdsid taolist pikka torbikut välja vabandada sellega, et nad mähkisid selle endale käte ümber, et mitte külmetada. See argument lükati aga tagasi. Islandil keelas Skalholti piiskop 1359. aasta dekreediga preestritel ja diakonitel kanda kapuutse, mille sabaots oli laiem kui kaks sõrme ja pikem kui üks küünar (Islandi küünar = 48,5 cm)... Pika sabaga kapuutsist ei saanud tõenäoliselt kunagi lihtrahva riietuseset. Kui kujutatakse koos erinevaid ühiskonnaklasse, siis on pika sabaga kapuuts jõukamate klassitunnuseks. Lihtsamal rahvakapuutsil taolist sabaosa üldiselt ei esinenud või oli siis üksnes lühike” (Nockert 1985, lk 89). Tölke rootsi keelest tegi Madis Kanarbik.

Joonis 1 Keskaegsete kapuutside kandmisviisid (Thursfield 2001, lk192)

Keskaegsete rõivaste uurijad (Thursfield 2001; Nockert 1985; Ostergad 2009) kirjeldavad, et alguses kanti kapuutsi lihtsa peakattena, üleskäänatud serv ümber näo, mida sai ka tagasi tõmmata ning kokkuvoldituna ümber kaela kanda. Hiljem keriti pikk tuutukujuline saba ümber pea. Sellest sai alguse üleminek mütsile. Näoava pandi mütsina pähe, kusjuures õlaosa ja saba kääriti üles pealaele või pikk sabaots ja peleriiniosa keriti ümberpea nagu turban. (joonis 1, 4)

Enamasti tehti kapuutse villasest kangast. Lambanahka, karvapool väljapoole, kasutati välistel töödel, et kaitsta külma ja vihma eest. Vooder kapuutsil ei olnud kohustuslik, kuid see lisas soojust ja oli kena vaadata, kuna kapuutsi voodriserv pöörati välja. Uhkemad kapuutsid ääristati karusnahaga. Mõnedel kapuutsidel oli avatud kaelaosa, mida kinnitati väikeste kangast nööpidega, kuid enamasti polnud kapuutsidel kinnitusi. (Thursfield 2001, lk 192)

Oma kollektsioonis kasutan kahte erinevat Margaret Nockerti (1985) raamatus esitatud lõike-joonist.

1.2 Kapuutsid ERM-i entograafilistes kogudes

Otsingusõna *kapuuts* andis ERM-i kogudes 15 tulemust, sealhulgas sõjaväe kapuutse, kolm hülgeküti mütsi, fotosid, ja ühe kapuuts-mütsi joonistuse, mis tehtud 2008. a EKA (Eesti Kunstiakadeemia) ekspeditsioonil Tveri karjalaste juurde. See näitab, et Eesti ajaloo ei ole sõna kapuuts tarvitusel olnud, mistõttu tekkis huvi, kuidas on seda nimetatud.

Eesti etümoloogiasõnaraamatus küsitud kujul märksõna *kapuuts* ei leidunud. Laiendatud otsingut kasutades leidsin neli artiklit: *att*, *kaap*, *karbus* ja *müts*.

Att on Hiiu naise endisaegne kotjas peakate, mis murdes tähendab kaabut, mütsi. Tegemist on germaani või noorema laenuga, täpset laenamisaega ei saa kindlaks määrata, sest murretes on eri laenukihistusi. Kirderannikumurrete sõna *hattu* (müts) võib olla mõjutanud soome keel. Sisulisem seos just kapuutsi kui peakattega tuleb välja järgmistes näidetes: vanaislandi *hattr*, *hotttr* – kübar, kaabu, kapuuts; vanarootsi *hatte* – kübar, kaabu, kapuuts; rootsi *hatt* – kübar, kaabu, kate. Lüüdi *hatt*, õlgadeni ulatuv peakate kaitseks sääskede eest, seostub põhjarahvaste *komarnikuga*, nn sääsemütsiga.

Kaap, (meeste) pehme kübar, seostub vanarootsi *kāpa*-ga, mis tähistas kapuutsi, kapuutsiga keepi. (*Kaabu* on sama sõna omastavast käändest kujunenud uus nimetavavorm.)

Karbus – meeste karusnahkne talvemüts, läkiläki või kapuutsi moodi naiste talvemüts, on tulenenud eestirootsi sõnadest *karbûsa*, *karbos* – punasega ääristatud must kapuuts. Baltisaksa *Karpuse* tähistas reisimütsi, kapuutsi. Sõna võibki olla murretesse laenatud mitmest allikast: Hiiumaal, kus sõna esineb

tähenduses naiste talvemüts, on tegemist eestirootsi laenuga; mandril aga, kus esineb tähendus meeste talvemüts, on tegemist baltisaksa laenuga (ei saa välistada ka laenu soomerootsi murretest: *karbús*, *kárbus* – kapuuts).

Mütsiga – suhteliselt lihtsa tegumoega (pehme) peakattega – on seotud alamsaksa *mutze* – tähenduseks müts, kapuuts, naiste tanu.
(<https://www.eki.ee/dict/ety/index.cgi?Q=kapuuts&F=M&C06=et>)

Seega on eestipäraseid sõnad kapuutsi kohta pigem att, karbus, ka kaap ja müts. Neid on kandnud nii naised kui mehed. Kummalisel kombel ei tule sellest loetelust välja nimetust paslik.

1.2.1 Att ja karbus

Otsingusõna *att* pakkus 27 ja *karbus* 12 tulemust, mis on tõenäoliselt Eestis kõige tuntumad kapuutsilaadsed peakatted Hiiumaalt. Lõputöö huvides, mis käsitleb üksiti ERM-i entograafilisi kogusid, teen nendest ülevaate.

Mannineni järgi moodustavad Hiiumaal viienda mütside rühma peakotid, mida on kandnud mehed ja naised. Viimati on need olnud ainult naiste peakatted ja asendanud päris-talvemütse. Vajadusel kanti neid ka suvel halva ilmaga. Peakoti nimedeks olid *att* ja *karbus* (Manninen 2017, lk 79).

Joonis 2 Att

ERM A 509:34

Joonis 3 Att

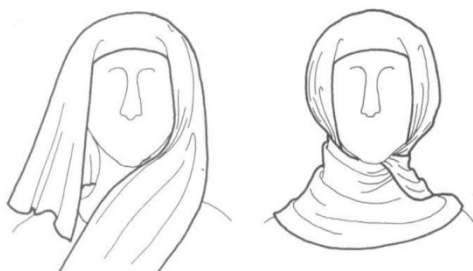
ERM A 291:211:1

Joonis 4 Karbus

ERM A 509:3483

Att (Joonis 2,3) tehti valgest villasest riidest (olevat olnud ka varrastega kootud attusid) ja see oli alt laiendatud vahele pandud siilukestega. Ta kattis pihad ja pea, jättes vabaks ainult näo. Naised kündsid ja lõikasid, att peas. Paistab, et *atuks* ehk *atiks* on varem nimetatud ka pikka naiste pealina, mis mähiti terve pea ja kaela ümber ja mis jättis ainult silmnäo vabaks, niisiis nagu peakott. (Manninen 2017, lk 79). Siinkohal võib tuua paralleeli Sarah Thurstfield'iga, kes kirjeldab, et 12. sajandil kandsid töötavad naised riskülikukujulist linasest materjalist tehtud rätikut, mida mähiti ümber pea järgmisel viisil (Thurstfield 2001, lk 197). Joonis 5

Joonis 5 Ristkülikukujulisest rätikust mähitud peakate (Thurstfield 2001, lk 197).

1979. a Helgi Tõnismaa käsikirjalisest diplomitööst sain attide kohta lisainfot. Ta kirjutab, et att oli levinud kõigis saare kihelkondades (karbus vaid Pühalepas)... Käinas ja Emmastes räägiti eraldi “atukangast”, mis oli tugevasti vanutatud, et vihma peaks. Att oli küllalt ümber pea, näo jaoks avaus 20-30 cm, alt õlgade peale laienev. Käinas tehtud vahet attu kandmisviisidel. Halva ilmaga *kaalas attu e kallas attu*, so atu ääred olid üle õlgade sirgeks tõmmatud. Hea ilmaga keerati atu alumine osa sissepoole kahekorra, nii et kael vabaks jäi (*torus att*) (Tõnismaa 1979, lk 68-69).

ERM-is atte uurides sain teada, et iga perenaine oli kasutanud natuke erinevat lõiget, kuid kõigil olid siilud ees, külje peal ja taga, et anda õlgade jaoks ruumi. Näoava oli tõesti väga kitsas. Peakoti sügavus pealaelt kuni õlgadeni varieerus 33-40 cm. Kaunistusi attudel ei kasutatud. Õmblused olid käsitsi tehtud ja servad tihedate üleloomispistega kinnitatud.

Karbus (joonis 4) oli atust pisem, tumepruunist või mustast villasest riidest tehtud. Selle ülemine osa sarnanes murumütsiga. Nagu murumüts, on karbuse peaosa õmmeldud kokku kuuest siilust, õmblustesse on pandud punased tead, pealaele kinnitatud pisike nõop. Alumine osa moodustub kahest trapetsikujulisest tükist. Ääred olid punase paelaga kanditud. Nagu att, nii hakkas ka karbus ära jääma juba läinud sajandi keskel (Manninen 2017, lk 82).

Hoolimata faktist, et atid ja karbused on Eesti kõige enam tuntud kapuutsitüübid ning et neid on uurimiseks piisavalt palju eksemplare ERM-is, otsustasin neid mitte kollektsiooni võtta. Otsuse tegin sisetunde ja isikliku meeldivuse najal, ma ise ei kannaks taolist kapuutsi.

1.2.2 Peakott (paslik)

Veel üks sõna andis ERM-i otsingus tulemusi, see oli *peakott* - 11 peakatet, kaks kotti ja 15 hobuse peakotti. Neljale Hiiumaa hülgeküti peakotile oli antud nimetus *paslik* lisaks peakotile.

Paslik tähendab Eesti Õigekeelsussõnaraamatu järgi: (kapuutsjas peakate); peakott, tuisukott. Eesti keele seletav sõnaraamat annab pasliku tähenduseks (lisaks kõlblik, sobilik): (tihedast villasest riidest, õhukesest vildist v. karusnahast) kapuutsitaoline peakate, mille pikad seotavad otsad pööratakse sallina ümber kaela; peakott, tuisukott. *Paslik peas. Tõmbas pasliku üles, laskis pasliku õlgadele. Paslikuga presentkuub. Ratsaväelastel oli must burka ja punane paslik.*
<http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=paslik&F=M>

Üks sarnane peakate tuli välja otsingus *karbus*. Tundub, et hülgeküti peakatet nimetati Hiiumaal paslikuks, näited on Käinast, Pühalepast, Reigist. Reet Piiri väidab, et peakotte e pääkotte kasutati ka mandril (n Karksis), iseäranis teolkäimisel. (Piiri 2017, lk 270)

Hiiumaa peakotid e paslikud olid tehtud vanutatud maavillasest kangast, ilma voodrita, õmblused ja välised servad olid kontraste kanga või paelaga kanditud. Kanditud oli ka peakoti ülemine terav tipp. Pasliku eesmist serva sai tagasi pöörata ja pikad eesküljes olevad paelad mässida vajadusel ümber kaela ja kapuutsi.

Huvitav oleks teada, miks on terav kapuutsi tipp kaunistatud? Kas „ilu” pärast või oli sellel vajadus? Kas kõrge kaunistatud mütsitipu järgi oli võimalik tuvastada teisi hülgepüüdjaid või andis kaitse ja soodsama olukorra püügil? Ma ei leidnud selle kohta materjali. Mandril on peakottidel kasutatud voodrit ning kanditud teravat tippu, kuid õmblusi ei ole kanditud.

Oma tootekollektsioonis püüan taastutvustada hülgeküttide ja teolkäijate mugavat peakatet.

1.2.3 Peakotid ehk komarnikud

Otsingusõnadele kapuuts ja peakott tulid välja mõned EKA tudengite joonistused, mida nad tegid ekspeditsioonidel Venemaa põhjaaladel sugulasrahvaste juures. Juhendaja soovitusel otsisime läbi kõik joonistused ning leidsime viis nn *komarnikut* ja terve hulga põhjapõdra nahast tehtud imeliselt kaunistatud peakatteid. Nahast tehtud peakatted selles töös ei kajastu, kuid võiks olla väga põnev uurimisteema.

Mis puudutab komarnikuid, siis meeldis mulle Mannineni (2017, lk 103) arutelu peakottide teemal, mille tervikuna alljärgnevalt ära toon.

Hiiu naiste naiste peakotti oleks võimalik selgitada rootsi laenuna. Kui aga heidame pilgu kaugemale, siis märkame, et peakott on õige vana peakate ja laialt levinud muistse aja rahvastel, eriti jahimeestel, reisijatel ja kaupmeestel, kes pidid pikki teekondi ette võtma. See esineb juba muistsetel sküütidel. Eriti keskajal oli see Lääne-Euroopas üldine, esinedes pikema või lühema, sageli õige pika ja kitsa rippuva sopiga. Hiljuti tarvitasid karjalased veel peakotti, mis kattis ka õlad ja rinna. Nad nimetasid seda nimega tsakkalakki, s.o sääsemüts või kukkeli; viimane nimi viib meid kuni roomlasteni (lad k cucullus, vrd saksa Gugel, sl kukul ehk kukol), kus see tähendab peakotti (Manninen 2017, lk 103).

Sellest saab järeldada, et peakott või kapuuts on aegade jooksul olnud mugav ning üldkasutatud peakate paljudel rahvastel. Kapuutsi nimetuse juured viivad tagasi Rooma aega. Põhjarahvad ja Rooma tunduvad olevat ületamatult kaugel üksteisest, ometi seob neid killuke keelt ja kultuuri.

Võib arvata, et atid olid mõeldud eelkõige kaitseks külma, vihma ja tuule vastu. Kusagil ei mainita sääski, kuigi ilmselt kaitses see heinaajal ka vereimejate eest. Eestimaa sääserohketele suvedele mõeldes, lisasin oma tootearengusse kaks komarnikut ja saami peakoti. Saami peakott meenutab atti, erinevus on ainult lisatud kiiludes. Sellel on kiilud ees- ja tagaõmblustes, külgedel kiilud puuduvad.

Kokkuvõtteks saab öelda, et kapuutsid peakatetena on kasutusel olnud teadaolevalt juba Rooma riigi aegadest, võib olla ka varem. Neid on erinevalt nimetatud, näiteks roomlastel *cucullus*, inglise keeles *hood*, saksa keeles *gugel*, eesti keeles att, karbus, paslik, peakott. Kapuutsid võivad olla eraldiseisvad peakatted, mis katavad pea, kaela ning ülemise osa rindkerest, või on kinnitatud keebi, mantli, jope,

pusa külge. Kapuutsidel on kolm kohustulikku osa: pea- ning kaelaosa kaitse ja kapuutsitipp, mis keskaegsetel näidetel on väljavenitatud pikaks sopiks.

2 TÖÖ PRAKTILINE OSA

Käesolevas tootearenduslikus töös kuuluvad valikusse eraldiseisvad kapuutsid, mis katavad pea, kaela ja rindkere ülemise osa. Kapuutsi näiteid otsisin keskaegsete kapuutside hulgast ja ERM-i etnograafilistest kogudest. Lõiked keskaegsete kapuutsinäidete kohta leidsin ja tuletasin kirjanduse põhjal, uurides ja katsetades erinevate lõiketüüpidega. Neist sai ühtekokku kolm toote prototüüpi.

ERM-i kogudest kasutasin ERKI (hilisem EKA) tudengite joonistusi peakottidest e *komarnikutest*. Vaatluse, mõõtmise ja katsetamise tulemusel tegin kolm lõiget ja kolm toote prototüüpi.

Viimaseks toote prototüübiks sai Hiiumaal ja mandril kasutatud peakotti e paslikut, mis oli hülgeküttide, teolkäijate ja reisijate peakate. ERM-is oli võimalik kohapeal uurida kogudes olevaid eksemplare. Konstrueerisin kaks lõiget, ümara- ja teravatipulise. Tootekollektsioonis on mõlemad esindatud.

Lõikeid konstrueerides ja kapuutse katsetades, küsisin sõprade ja tuttavate käest tagasisidet sobivuse, meeldivuse, mõõtude, kapuutsiks ja voodriks kasutatud materjalide kohta. Arvestasin kollektsiooni loomisel saadud tagasisidemega. Neli kapuutsi on leidnud omaniku.

2.1 Keskajast inspireeritud kapuutsid

2.1.1 Skjoldehamni kapuuts

Skjoldehamni kuuest nelinurksest tükist koosneval kapuutsil valisin ruudu ruudukülje pikkuseks 35 cm. Originaalil pole nn ruudud päris täpselt ühtede mõõtudega.

Joonis 6 Skjoldehamni kapuuts (Lovlid 2009, lk 40)

Nende trapetsi kuju võib olla tingitud kangaomadustest või kandmisel tekkinud muutustest. Ka arheoloogiline kapuuts koosnes kolmest tükist: eesmine ja tagumine lapp ning pikk ristkülikukujuline osa, mis pöörati kaheks. Ruutude täpsed servamõõdud on kaasaegsete kapuutsitegijate kohandus.

Mudel 1 „Skjoldehamni”

Neli ruutu lõikasin ühes tükis välja, 35X140 cm pluss õmblusvaru. 150 cm kanga puhul on soodne lõigata välja kaks kapuutsi korraga. See tähendab kaks ristkülikukujulist tükki 35X140 cm pluss neli eraldi olevat ruutu ühest kangalaiusest, siis on kangakadu kõige väiksem. Kahe kapuutsi väljalõikamiseks kulub 111 cm kangast.

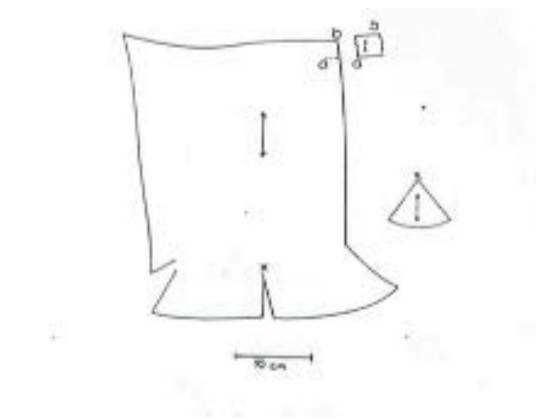
Skjoldehamni kapuutsi ühendavad õmblused tegin õmblusmasinaga, kuigi originaalil olid tõenäoliselt käisitsitehtud õmblused. Ülejäänud osa tegin käsitööna: punutud pael (mida originaalil polnud), allserva kaunistuspaela kinnitamiseks kasutasin tikkpistet ja servade ülelöömiseks sämp- ehk nõöpaugupistet. Lõige lisa 2 joonis 1. Valmis prototüüpi saab vaadata lisas 3 joonis 1.

Taolisel kapuutsil võiks olla turgu keskaja ümberkehastujate ehk seiklusliku rollimängu LARP (*Live Action Roleplay*) tarbeks. Sel juhul on õmbluste käsitsi tegemine õigustatud.

2.1.2 Nockert'i (1985) kapuutsilõigetest inspiratsiooni saanud toote prototüübid

Keskajal kandsid eest kinniseid kapuutse mehed. Hoolimata sellest loodan, et kaasajal võiks kandjaks olla naised, kes on rohkem avatud uuendustele ja moemuutustele. Naised on oma huvi ka rohkem väljendanud. Nad otsivad uusi ja põnevaid lahendusi mütsi vältimiseks ning kapuutsi kandmiseks.

Keskaegsetel kapuutsidele polnud voodri kasutamine kohustuslik. Koos juhendajaga arutasime, et tänapäeva inimene ei taha karedat villast kangast näo ja kaela vastas. Otsustasin mõlemale kapuutsi tüübile panna täisvoodri, kaalumisel oli ka voodri kasutamine ainult näo lähedal.

Joonis 7 E. Ostergardi tehtud lõikejoonis (Nockert 1985, lk 92)

Esimesel lõikejoonisel (joonis 7) on kapuuts lõigatud kahes eri tükis, millel on õmblus pealael. Lühike õlakate (10-15 cm), millel on viltu lõigatud kuklajoon, mõlemal õlal vahele paigaldatud kiil ja kitsas kaelaava (43-47 cm). Nockert'i järgi oli taolistel kapuutsidele 47-86 cm pikkune ning 2-6 cm laiune saba või sopp (Nockert 1985, lk 92).

Mudel 2 „Sabata”

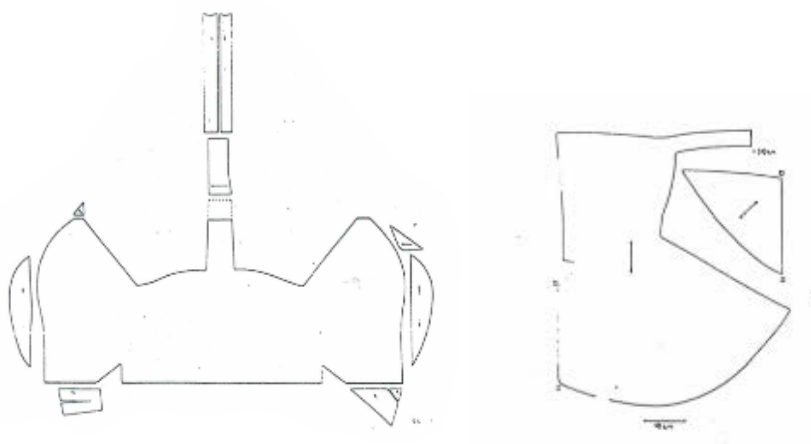
Enda lõike kujundamisel otsustasin pealael õmbluse ära jätta ja kapuutsi pooled ühes tükis välja lõigata. Jätsin ära kapuutsi saba (*liripipe*), kuna arvasin, et üks keskaegse kapuutsi näidis võiks olla ilma pika sabata. Kaasajal pole pikk saba enam tähtsuse ning jõukuse tunnuseks. Õlakatte pikkuseks sai 13 cm ning sama mõõt on õlakiilul, see asub umbes kapuutsi külje keskjoonel. Nurgakiilu nurgakraad on umbes 40. Kaelaava laiuse määrab minu jaoks pea ümbermõõt, mis lõikel on umbes 56-57 cm. Kummalisena tundub väga kitsas kaelaava keskaegsetel näidetel. Kuidas nad kapuutsid üle pea said? Kas siis olid pead väiksemad?

Suurema pea ümbermõõdu korral saab laiust juurde anda kuklajoonel lisades lõikel kaelapiirkonda lisasentimeetreid. Näo ava laiuseks on 66 cm. Selle mõõdu valisin põhjusel, et kapuutsi saaks pea pealt õlgadele lükata.

Kasutasin vanutatud ja värvitud villast kangast toote prototüübil ning vooriks puuvillast kangast. Kanga kulu mõlemal oli umbes 1 meeter korda 50 cm. Voodri väljalõikamisel kasutasin sama lõiget, aga kokkuõmblemisel tuleks arvestada, et vooder peab olema natuke kitsam, et kapuuts hakkas hästi hoidma. Antud juhul lõikasin voodri kantimise tarvis 1,5 cm pikema.

1:5 mõõtkavas tehtud lõiget saab vaadata lisas 2 joonis 2. Mudel sai nimetuseks „Sabata”, fotod toote prototüübist asuvad lisas 3 joonis 2

Mudel 3, „Sabaga”, teine keskaegse kapuutsi näidis, on koostulem erinevatest lõikejoonistest (Joonis 8).

Joonis 8 E. Lundwalli ja E. Ostergard lõikejoonised (Nockert 1985, lk 56, 91)

Kasutasin eelneva kapuutsi lõike konstrueerimisel saadud kogemusi. Seda kapuutsi saaks kanda inimene, kelle pea ümbermõõt on 58 cm. Natuke laiem on ka näoava (68 cm), et oleks kergem kapuutsi seljale langetada. Kapuutsi sügavus – näoavausest kuklajooneni – on 31 cm, kuid lisatud saba või sopp (19 cm) annab kapuutsile sügavust pealael juurde.

Antud keskaegsetel kapuutsidel ei ole kasutatud õlakiilu, nendel antakse õlgadele langemise laiust juurde kuklaõmbluse ja rinnapool asetseva kiiluga. Otsustasin proovida lõikejoonist, kus rinnakiil on

asendatud nurkkandiga. Kaelale ja õlgadele langeva osa pikkus on 19 cm, mis kattub kapuutsi saba pikkusega. Nurkkandi asemel kasutasin voodririidest ümarkanti. Lõige lisa 2 joonis 3.

Materjalideks sellel mudelil kasutasin õhukest kostüümikangast ja pehmet voolavat puuvillasest voodrit. Selgus, et natuke kangemat sorti vooder hoiab kogu kapuutsi paremini vormis. Kangakulu mõlemal materjalil on umbes 1.20 cm korda 60 cm. Kapuutsi saba raskuseks panin väikese kuljuse sabatippu. Las see heliseb ka natuke. Mudeli nimi on „Sabaga”, vaade lisas 3 joonis 3.

2.2 ERM-i kogudest inspireeritud kapuutsid

2.2.1 Hülgeküti peakattest ehk *paslikust* inspiratsiooni saanud toote prototüübid

Hülgeküti peakatte sarnaseid esemeid oli ERM-i kogudes rohkem. Siinkohal toon mõned näited.

Joonis 8 Kapuuts-müts

ERM EJ 94:25

Joonis 9 Kihnu karbus

ERM HME 465:1

Joonis 10 Karksi peakott

ERM 4152

Joonisel nr 8 oleva kapuuts-mütsi on joonistanud Riin Rohtla 2008.a Tveri karjalaste juurde toimunud EKA ekspeditsiooni käigus. Teine kuulub Heimtali muuseumi kogusse ja on olnud hülgeküti rõivastuse osa (joonis 9). Kolmandat kapuutsi (joonis 10) on kandnud teolkäijad ning ese on kogutud 1911.a Karksi kihelkonnast. Seda kanti reeglina ülemine serv tagasi pööratud ning pikad sabad mässitud ümber kaela. Nii omandas peakatte kapuutsi kuju: peaosa, väljaulatuv kaunistatud sopp ja kaelakaitse. Näidete varal võib arvata, et selline kapuutsi vorm oli kasutusel saartel, mandril ja Eestist kaugematel aladel ning kuulus küttide, reisijate, teolkäijate jt külmakaitse varustusse.

Taoline peakate on olnud kasutusel 19. saj lõpust kuni 20. saj alguseni ja kandnud mõnel pool nimetust *paslik*. *Pasliku* eestikeelne vaste on sobilik. Seetõttu arvan, et kui *paslikut* oli paslik kanda varasematel aegadel, siis võiks see olla sobilik kandmiseks ka kaasajal.

Mudel 4 „Terav” ja mudel 5 „Ümar”

Minu kollektsioonis on kaks paslikut esindatud, terava tipuline ja minu tütre palvel ümara peaosaga variant. Kasutasin sama lõiget muutes üksnes tipukuju. ERM-i kogudes olevaid näiteid uurides selgus, et tagasipööratava osa ülemisel serval on mõnel eksemplaril olnud väike lõhik. Väikest lõhikut on kasutatud ka kuklajoonel, kui ümbermähitavad salliosad ja kaelaosa on laiemalt välja lõigatud.

Hülgeküti peakate oli tehtud vanutatud lambavillasest kangast, mõnel juhul oli seda ka värvitud: ilma voodrita, kanditud servade, õmbluste ning tipuotsaga. Oma toote prototüüpidel kasutasin vilditud kangast, mõlemal puuvillast voodrit. Kantisin ainult ühel eksemplaril (mudel ümar) eesmise serva, teisel mudelil on vooder ja pealisriie lihtsalt kokku õmmeldud. Lõhiku kasutamine ülaservas oleks parandanud tagasipööratava serva hoidmist. Lõike konstrueerimisel muutsin mitu korda ülemise serva kaldenurka väiksemaks parema hoidmise huvides.

Tagasipööratava osa ja nn salli üldpikkuseks sai 184 cm. Sellest peaks piisama, et mähkida otsad ümber kaela. ERM-i näidistel oli kõikidel salli osa jätkatud, oma prototüüpidel pidasin oluliseks kapuutsi väljalõikamist ühes tükis. Salli osa laius varieerus 8 cm kuni 6 cm alumises otsas. Lõige lisas 2 joonis 4. Mudelid said nimeks „Ümar” ja „Terav”. Fotod mudelitest lisa 3 joonised 4 ja 5.

Kangast kulus väljalõikamiseks umbes 2 meetrit korda 40 cm, olukorda parandab kangast samaaegset mitme kapuutsi väljalõikamine.

Mõlemad kapuutsid on leidnud omaniku. Tagasideks proovijatelt on pakutud välja laiemat salliosa, väikese tasku paigaldamist salli otsa, pehmemat kangavalikut. Seega võiks selle kapuutsitüübi ja lõikega edasi katsetada.

2.2.2 Peakotid ehk *komarnikud*

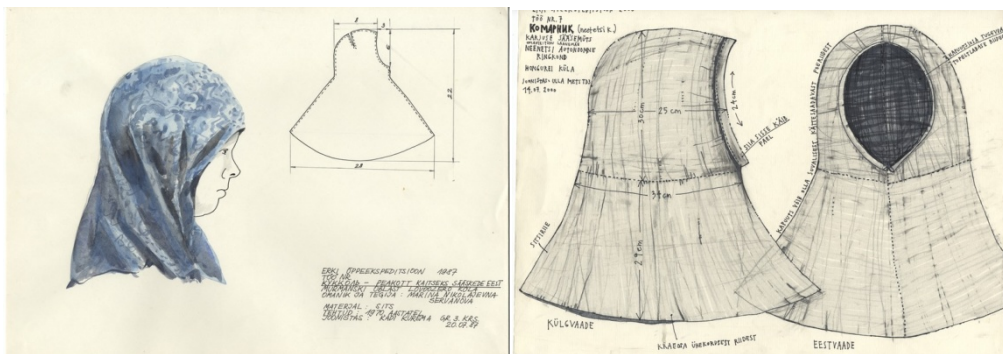
Mudel 6 „Komarnik”

[illegible]

Kasutasin peakoti valmistamiseks kahte puuvillasest omavahel sobivast materjalist erivärvilist kangast, üks voodriks, teine pealisriideks. Kuna kõik õmblused on peidetud, siis saab seda kanda sõltuvalt soovist mõlemat pidi. Lõige lisas 2 joonis 5.

Handi komarnikute vastu tundis huvi Kolkja külastuskeskus. Võimalusel pakun nende poodi mõned peakotid müügiks.

21

Joonis.12 Murmanski peakott

Joonis 13 Neenetsi komarnik

ERM EJ 97:126

ERM EJ5 76:89

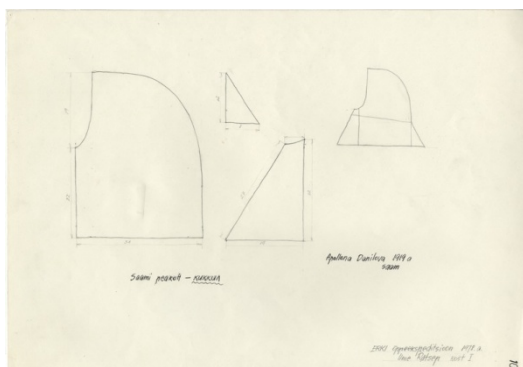
Esimese peakoti (joonis 12)kaitseks sääskede eest on joonistatud Kadi Kurema 1987. a Murmanski oblastis, teise komarniku e Neenetsi karjuse sääsemütsi (joonis 13) joonistuse autor on Ulla Metstas 2000. aastal. Mõlemad peakotid on tehtud sitsist või „suvalisest kättesaadavast poeriidest”. Teisel joonistusel on kindlasti peaosas topelt kangas, ilmselt ka esimesel, sest ühekordsest sitsist nõelab sääsk läbi.

Minu kollektsioonis sarnase peakoti materjaliks kasutasin õhukest pehmet villasegust kangast nii pealisriidena kui voodriosas. Seega võiks seda kanda ka külma ja tuule kaitseks. Väljalõikamisel tehtud viga sai parandatud punase ilunurgaga lõua-all, mis muutis näoava suuremaks. Antud eksemplaril on võimalik peaosas langetada seljale. Komarnikutel on reeglina näoavaus väike. Teisel joonistusel (joonis 13) lausa paelaga kinni nõõritav.

Enda konstrueeritud lõikel parandasin vea. Peakoti sügavus pealaelt õlgadeni 60 cm ja näoavast kuklajooneni 26 cm. Ümaralt õlgadele langeva ääre pikkus 142 cm ja on sitsist diagonaalkandiga. Valminud toote prototüüpi uue pilguga vaadates, oleks võinud sitskandi asendada villasest samast kangast kandiga. Voodri kinnitasin pealisriide külge, joonisel on samuti võimalik näha läbi õmblemise joont (Joonis 13) . Tehnoloogiliselt oleks ilmselt lihtsam kasutada täisvoodrit. Lõige lisas 2 joonis 6.

Sellel mudelil on kõige suurem kangakulu: kaks korda 125 cm korda 68 cm, seda parandaks mitme kapuutsi väljalõikamine samal ajal korraga. Mudel „Neenetsi”, pildid lisa 3 joonis 5

Kolmanda toote „Saami” mudel 8 prototüübi inspiratsiooni allikaks oli Saami peakott

Joonis 14 Saami peakott ERM EJ3 78:87

Saami peakoti lõike joonistas Ilme Rätsep 1978. aastal. Katsetasin saami peakoti lõiget samade mõõtudega nagu joonisel 14. Mulle meenutas Saami peakott Hiiumaal kasutatud atti. Atil olid kiilud rinna ees, taga ja külgedel, Saami peakotil õlakiilud puuduvad. Tegin ati eeskujul peakoti villasest riidest ning erinevusena kasutasin puuvillasest kangast voodririba näo ümber ja rinna ees. Atil ei olnud voodrit. Voodri kangaga kantisin allservad. Lõige lisa 2 joonis 7 ja fotod „Saami” mudeli kohta lisas 3 joonis 8. Villast kangast kulus umbes 90 cm korda 60 cm, puuvillast vähem.

Sitsist tehtud proovimudel hoidis pehmemalt ümber pea ja kaela, villane kangas meenutab turvist. Turviselaadsed olid ka Hiiumaa atid. Joonisel 14 ei selgu, kas saami peakott oli puuvillasest kangast või villasest, kuigi teisel sarnasel joonistusel on see kindlasti sitsist ja peasa topeltkangaga.

3 TÖÖ TULEMUSED

3.1 Sõna „kapuuts” sünonüümid

Tänapäeval kasutatakse eest kinnise, pead ja kaela katva peakatte nimetuseks sõna kapuuts. Ma ei tea, millal see sõna valdavaks sai. Tegelikult on sõna kapuuts tõenäoliselt pärit on keskladina keelest *caputium*, kus see tähistas kotikujulist mantli külge kinnitatud munga peakatet või mantli külge õmmeldud tagasilükatavat peakatet. Tõepoolest, tänapäeval on kapuuts kinnitatud pusade, vestide, jopede, keepide, mantlite külge ja on tagasilükatav.

Eraldiseisvate kapuutside kohta kasutati Rooma kõrg- ja sellele järgnevatel aegadel hoopis sõnu *cucullus* ja *bardocucullus* (kapuuts keebi osaga). See kajastub ka põhjarahvastel kasutatud sõnaga *kukul* ehk *kukol*, mis tähistas peakotti, sääsemütsi.

Eesti etimoloogiasõnaraamat ei andnud sõnale kapuuts ühtegi vastet. See tähendab, et 19.saj ja 20.saj alguses kasutati Eestimaal kapuutsi tähenduses sõnu peakott, att, karbus. Need on laenud baltisaksa, saksa, soome, vanarootsi, vanaislandi keeltest (lähemalt, 9 lk). Paslik on eestikeelse sõna tähenduses sobilik. Paslik kapuuts-mütsina võib olla laen vene keelest, kuna vastav rõivaese on olnud vene armee rõivastuse osa.

ERM-i otsingumootor tundis sõnu kapuuts, peakott, paslik, att, karbus, sääsemüts, kukkol. Iga otsingusõna alt tulid välja üks või mõned erinevad eksemplarid. Näiteks sõnu kukkol, sääsemüts ja paslik ei osanud ma otsida, kukkoli ja sääsemütsiga sain tuttavaks pärast joonistustekataloogi (EJ) läbikammimist. Võimalik, et hoolimata tehtud uurimistööst, jäid mõned kapuutsilaadsed eksemplarid avastamata.

Minu tootekollektsiooni jaoks on oluline teada, millist sõna kasutada toodetel. Peakott seostub rohkem hobuse söötmise peakotiga, mis osutusid ka ERM-i otsingus peamisteks esemeteks. Sõna paslik tundub intrigeeriv. Kas mul õnnestub taasavastada hülgeküti peakate koos endisaegse nimetusega paslik? (lisa 3, joonised 4,5) Seda on raske ennustada.

Komarniku e sääsemütsiga (mudel „Komarnik”, lisa 3 joonis 6) tasub katsetada nende samade nimetustega. Kolja külastuskeskuses oleks „komarnik” hästi mõistetatav vene keelt valdavale klientuurile. Ülejäänud mudeleid võiks lihtsuse mõttes nimetada kapuutsideks Tänapäeva lihtsustatud maailmas on kapuuts kõigile ühiselt mõistetatav termin.

3.2 Õmblustehnoloogilised üksikasjad

Kõikide kapuutside *valmistamiseks kulunud aega* ma ei oska hinnata. Alustades uurimisega kirjanduse põhjal ja ERM-i etnograafiliste kogudega tutvumise ja uurimisega, lõigete konstrueerimisega, proovimudelite katsetamisega, kangavaliku tegemise ning hankimisega ja lõpetades väljalõikamise, kokkuõmblemise ja viimistlemisega. Viimase protseduuri, nimelt viimistlemise juures, kasutasin „Etnokudumi” professionaalsete õmblejate abi. Hinnastamiseks pole prototüüpide tegemiseks kulunud aeg ja vahendid loomulikult adekvaatsed, aga seda tööd tegemata poleks olemas antud kollektsiooni.

Materjalid Kõigil mudelitel, välja arvatud mudel 6 „komarnik”, kasutasin täisvillast või villasegust kangast. Väga kvaliteetset täisvillast kangast tellisin Tšehhist (mudelid 4, 5 ja 8), olenevalt töötlemise astmest oli meetrihinnaks 18-24 eurot, mis on madalam kui Eesti poodides (u kuni 40 €). Mudelitel 1 ja 7 on kaupluseketist „Abakhan” hangitud kaalukangas, mis sõltuvalt allahindlusest võib olla suhteliselt soodne. Villase kanga keskmiseks meetrihinnaks pakuks umbes 22 € Puuvillase voodrikanga hind võib olla väga erinev - sõltuvalt kvaliteedist, tegijast, müüjast - keskmiselt kuni 15€ meetri eest. See tähendab, et täisvillase või/ja kalli ning kvaliteetse puuvillase kanga kasutamine tootel, tõstab selle omahinda.

Lõiked Kahel mudelil, 5 ja 7 (komarnik ja saami), kasutasin täpselt joonistusel näidatud lõikejoonist. Komarnik sobis ideaalselt. Saami peakotil on vaja võtta pea ülemist kaart lamedamaks. Kahjuks selgus see asjaolu alles toote pildistamisel, aga oli väärtuslik kogemus. Esimesel mudelil „Skjoldehamni” otsustasin ainult ruudu külje pikkuse, lootuses et kandjaks on meesterahvas.

Ülejäänud mudelitel konstrueerisin ise lõiked. Keskajast inspireeritud kapuutsidega (mudelid 2 ja 3, terav ja ümar) oli mul natuke kogemust tänu VKA tootearenduse aine läbimisele. Lõike tegemisel on

kaks nn kitsaskohta: kaelaavaus peab vastama pea ümbermõõdule, muidu ei lähe kapuuts üle pea; näoava laiusest sõltub, kas kapuutsi saab seljale langetada. Katsetasin lõigete ja proovimudelitega, et saavutada soovitud tulemust (lisa 2, lõiked 2,3). Mudel 2 „sabata” on õlakiiluga, mille asend kapuutsi keskjoonel ja kattuvus kaelaosa pikkusega, tagas minu jaoks kapuutsi kõige parema istuvuse.

Lõiked mudelitele 4 ja 5 („Terav” ja „Ümar”) tulid kerge vaevaga, kuid ma sain ka kõige rohkem soovitusi kapuutside ja lõigete muutmiseks. Kapuutsil „Ümar” muutsin pealael õmblust pea järgi ümaramaks ja kuklaõmblust kaelale lähemale (lisa 2, lõige 4)

Mudel 7 „Neenetsi” valmis kahe lõikejoonise järgi, millel polnud konkreetseid mõõtusi

Vooder Kõikidel mudelitel (va „Skjodehamni”) on kasutatud voodrit, mudelitel „Saami” ja „Neenetsi” osalist voodrit. Osalise voodri kasutamine vähendaks puuvillase kanga kulu, kuid ei paranda oluliselt väljanägemist ega kapuutsi sees olemisetunnet. „Saami” mudeli täisvillane pealiskangas on liiga kare. Ülirahuliku meelelaadiga soome modell ei kurtanud, aga ilma juusteta peal ei saanud selle sees olla mõnus. Täisvooder peidaks pealisriide õmblused.

„Neenetsi” mudelil (7) on vooder ainult peaosas. Ma ei kinnitanud esialgu voodrit üleni pealisriide külge, aga päheproovimisel hakkasid kangakihid omavahel liikuma hoolimata väikesest kinnitusest. Otsustasin voodri kanga külge õmmelda, mis tähendab üht lisaõmblust. Kaalun täisvoodri kasutamist.

Kangakulu Eelmistes peatükkides kirjutasin lahti kangakulu igal mudelil eraldi. Keskelt läbi kulub mudelite „Saami”, „Sabata”, „Sabaga” ja „Komarniku” jaoks umbes 1 meeter kanga pikkust ja 60 cm laiust. Kõige kangamahukamad on mudel neenetsi 1m 25pikkust 67 laiust ja mudel ümar ja terav, mille väljalõikamiseks kulub peaaegu 2 meetrit pikikangast ja 40 cm kangalaiust. Meeter 50-sest kangast saaks välja lõigata vähemalt kaks mudelit, lõikeid kangal sättides ja kombineerides 3 kuni 4 tükki.

Kaunistused Peamiseks kaunistuseks kollektsioonil mudelitel on villase ja puuvillase kanga erinevus ja omavaheline sobivus. Teise kaunistusvõttena kasutasin kangaservade kantimist voodririidega mudelitel 2, 3, 5, 8 ja 4-ndal mudelil poest ostetud kantpaelaga. Esimesel mudelil „Skjodehamni” kantisin alumise ääre enda punutud paelaga keerates ääre paela alla. Kaunistusena mõjuvad veel väike tumepunane kolmnurk toote prototüübil „Neenetsi” ja kuljus mudelil „Sabaga.

Õmblustehniliselt on enam tegevusoperatsioone vajavaid töid kantimine, kiilu õmblemine ja kanga ning voodri õmbluste tagasipööramine. Mida rohkem detaile, õmblusi ja käsitööd (ajakulu), seda kõrgemaks peaks see muutuma toote omahinna. Kõige töömahukamad on järelikult mudelid „Sabaga”, „Sabata” ja „Terav” ning ümar, kuigi nikerdamist oli ilmselt kõigi mudelitega. Lihtsaim mudel on tõenäoliselt mudel „Komarnik.

Ma ise ei pea ennast väga heaks õmblejaks, sellepärast palusin abi mudelite viimistlemiseks „Etnokudumite” professionaalsetelt õmblejatelt (kandid, tagasipööramised, kanga pressimine).

3.2 Hinnakalkulatsioon ja SWOT analüüs

Turuolukord Ma ei ole näinud sarnased tooteid tänavapildis. Tagasisidena sõprade ja tuttavate käest tean, et on olemas huvi peakatte vastu, mis ei ole müts. Mida saaks vajadusel õlgadele lükata ja mida ei oleks vaja peast ära võtta ning kusagile panna. Kapuuts täidab need tingimused. Kapuutsi eeliseks on ka kaela- ning rindkere ülemise osa kaitsmine tuule, külma eest. Keskaegsed tootemudelid sabaga ja sabata võiksid kõige paremini täita need tingimused.

Hülgeküti peakate, mudelid „Ümar” ja „Terav”, on pälvinud heakskiitu. Pikad eesmised sabad või servad mõjuvad kaunistuse elemendina, kuid on võimalik ka ümber kaela mässida, et täita seljal olemise ja kaela kaitsmise tingimus. Kõik kirjeldatud mudelid on leidnud endale juba omaniku.

„Komarniku” ehk sääsemütsi mudeli vastu tundis huvi Kolkja külastuskeskus. Ma arvan, et põhjus on nimetuses ja toote värvivalikus. Kolkja on indigoga kanga värvimise ja trükipakkudega trükkimise keskus. Hinna läbirääkimisi ma pole teinud, kuid nad on valmis võtma mõned komarnikud oma poodi müüki.

„Skjodehamni” mudelil võiks oma koht olla keskaja laatadel ja LARP-i üritustel. Kõige õnnetumas seisus on mudelid „Saami” ja „Neenetsi”, mis vajaksid ümbertegemist või –mõtlemist enne kui lülitada tootevalikusse. Mõlemaid mudeleid võiks proovida vormistada puuvillase kangaga.

Hinnakalkulatsioon Küsisin tegevõmbleja käest, millise hinna eest oleks ta valmis õmblema antud kapuutse. Ta pakkus välja vahemiku 20-25 €, mis loomulikult sõltub sellest, kas on korraka vaja mitu

kapuutsi, milliseid õmblusoperatsioon teha jne. See tähendab reaalselt kapuutsi valmimiseks kulunud ajast.

Kui arvestada kokku materjali hind (puuvillane 15€ villane 22 €) ja õmbleja pakutud hind (20€) (kangakulu hulka arvestasin, kui palju sarnaseid kapuutse saaks ühest kangalaiusest välja lõigata), siis tulemuseks on: „Sabata” mudel 30€, „Sabaga” 45€, „Ümar” ja „Terav” 39€, „Komarnik” 29€, „Neenetsi” 45€ ja mudel „Saami” 31€

„Skjodehamni” mudelil oli materjali kulu kahe kapuutsi koos väljalõikamisel oli 55 cm. Paela tegemiseks ja õmbluste ülelöömiseks kulus mul vähemalt kaks tööpäeva. 5 eurose tunnihinna korral teeb see 80€ Kokku saab umbes 95€

Nende hindade juures ei ole arvestatud tulu- ja sotsiaalmaksuga (u 33%), mis tõstaks hinnad väikeettevõtluse korral veel kõrgemaks. Kõik väljapakutud hinnad on umbmäärased. Tegelikult saaks materjalikulu hinda alla teise ringi kangaste kasutamisega.

Küsimuste küsimus on: kas ja kes ostaks antud kapuutse väljapakutud hindadega? Kardan, et selle hinnaga ei pruugi olla kaubal turgu ega tegijal motivatsiooni toota, vähemalt Eestis. See muidugi ei takista mul juba mõnda saabunud tellimust täitmast, pidada hinna läbirääkimisi ja töö käigus otsustada, kas see mäng väärib küünlaid.

Swot analüüs Suurejooneliselt olen nimetanud oma tööd tootearenduslikuks, samas puuduvad mul selles vallas kogemused . Psühholoogina tean, et SWOT analüüsimeetodit kasutatakse eneseanalüüsil. Tahtsin hinnata, kas antud kollektsiooni toodetel oleks võimalus areneda päriselt tootearenduseks väikeettevõttes. Tean, et selleks oleks vaja äriplaani ja ärikeskkonna tundmist, kuid see ei olnud minu töö eesmärk.

SWOT analüüs on tuntud, lihtne ja levinud mudel, mis aitab kaardistada kiirelt ja lihtsalt ettevõtte tugevusi, nõrkuseid, võimalusi ja ohtusid (Sirle 2018)

Mikro- ehk sisekeskkond: tugevused toetavad ning nõrkused takistavad eesmärkide saavutamist.

Tugevused: „õhinapõhisus”; tegevõmbleja kaasamine; huvi toote vastu; tooraine e kangaste kättesaadavus; suhteliselt unikaalne toode.

Nõrkused: õhinapõhisus; käsitsitehtavad ja nikerdamist vajavad detailid; vähesed teadmised tootearenduse ja turuolukorra kohta; *kogemuskurv* (vajalik kogemus alustamiseks), vähene kogemus tegevusvaldkonnas; vähene ettekujutus vajalikest ressurssidest.

Makro- ehk väliskeskkond: võimalused toetavad ja ohud takistavad eesmärkide saavutamist.

Võimalused: uute ostjagruppide lisandumine; avatud turg; tehnoloogia vm lahenduste (nt logistika, tootmine vms) areng suurendab efektiivsust.

Ohud: maksumuudatused ohustavad kasumlikkust (omahind kasvab); kliimamuutused; hooajalisuse mõju; vähene väikeettevõtete tugi; turu kasv peatub; konkurentide agressiivsus; kulude kasv; ostjate eelistuste muutmine. (Sirle 2018)

SWOT analüüsi põhjal sain oodatud tulemuse: ohtude ja nõrkuste osakaal on tunduvalt suurem kui tugevustel ja võimalustel. Makro- ehk väliskeskkonna mõjusid oskasin kõige vähem ennustada. Tegelikult aitas mudel mul hinnata, mis puudu on, mis vajab arendamist-parendamist. Sain aru, et õhinapõhisusest ei piisa, on vaja tunda ärikeskkonda.

Minu tootearenduslik bakalaureuse töö alles väike esimene samm ärimaailma suunas.

KOKKUVÕTE

Kapuutsid on peakatetena kasutusel olnud teadaolevalt juba Rooma riigi aegadest, võib olla ka varem. Neid on erinevalt nimetatud, näiteks roomlastel *cucullus*, inglise keeles *hood*, saksa keeles *gugel*, eesti keeles att, karbus, paslik, peakott. Kapuuts pakub kaitset külma, vihma, tuule ja muude keskkonna tingimuste eest, kuid ka erinevatel psühholoogilistel viisidel.

Kapuutsid võivad olla eraldiseisvad peakatted, mis katavad pea, kaela ning ülemise osa rindkerest, või on kinnitatud keebi, mantli, jope, pusa külge. See ei paku erinevate riietega kombineerimise võimalust. Tekkis küsimus: miks ei võiks kapuutsi eraldiseisva riideesemena kasutada ka tänapäeval?

Inspiratsiooni kapuutside kollektsiooni loomiseks otsisin keskaegsete rõivaste uurijatelt, kes avasid üksiti keskaegsete kapuutside maailma, mille kõrghooaeg Euroopa aladel oli 13.-14. sajandil. Kapuuts jäi edasi lihtrahva, põllumeeste ja rändajate kasutusse. Eest kinnine lõua alt suletud kapuuts oli meeste pärusmaa, mis valmistati enamasti ilma voodrita ja villasest kangast. (Thursfield 2001 ; Levington 2008; Nockert 1985; Ostergard 2009)

Minu kollektsioonis esindavad sarnaseid kapuutse mudelid „Sabata” ja „Sabaga”(lisa 3 joonised 2,3), mille lõigete konstrueermisel on arvestatud E. Lundwalli ja E. Ostergard lõikejoonistega (Nockert 1985, lk 56, 91). Muinas- ja keskaja vahepeale dateeritud kapuuts, mida võisid kanda nii mehed kui naised, sai arheoloogilise leiukoha järgi nimetuseks „Skjoldehamni” (Lovlid 2009), lisa 3 joonis 1.

ERM-i etnograafilistest kogudest pärit ja traditsiooniliselt kantud kapuutsilaadsetest esemetest on tuntuimat att ning karbus. Tegin nendest üsna põhjaliku ülevaate, kuid kollektsiooni hulka ei kuulu. Sinna kuuluvad aga hülgeküti peakattest e paslikust e peakotist inspiratsiooni saanud eksemplarid mudel „Terav” ja „Ümar” (lisa 3 joonised 4,5) ja jooniste kataloogist (ERM EJ) innustust saanud peakotid e komarnikud: mudel „Komarnik” (lisa 3 joonis 6), mudel „Neenetsi” (lisa 3 joonis 7) ja mudel „Saami” (lisa 3 joonis 8).

Kõikidele mudelitele konstrueerisin lõiked (lisa 2 joonised 1-7), tegin proovimudelid ja vajadusel parandasin lõiget. Kasutasin toote prototüüpidel villast pealisriiet ja puuvillast voodrimaterjali. Lõikasin kapuutsid välja ja õmblesin kokku, kuid viimistluse osas küsisin abi „Etnokudumite” õmblejatelt.

Kaunistus elemendina mõjuvad kollektsiooni mudelitel villase ja puuvillase kanga erinevus ja omavaheline sobivus, kangaservade kantimine, punutud pael, veel väike tumepunane kolmnurk toote prototüübil „Neenetsi” ja kuljus.

Kui arvestada kokku materjali hind (puuvillane 15€, villane 22 €) ja õmbleja pakutud hind (20€) (kangakulu hulka arvestasin, kui palju sarnaseid kapuutse saaks ühest kangalaiusest välja lõigata), siis kujunes esialgne hinnavahe 29st kuni 45 euron. Mudeli „Skjoldehamni” hind kujunes 90€tänu suurele käsitöö osale. Hinnakalkulatsioonile on lisamata sotsiaal- ja tulumaks.

Sellise hinnakalkulatsiooni ja SWOT analüüsil saadud tulemuste põhjal ei tasu mul hakata väikeettevõtjaks. Ometi märkan, et eraldiseisva kapuutsi jaoks on olemas turunišš. Selle tõestuseks on asjaolu, et neli antud kollektsiooni eksemplari on leidnud omaniku ja ühe mudeli vastu tuntakse huvi. Olen saanud ka mõned tellimused. Hinna läbirääkimised otsustavad (mida ma veel pole teinud), kas tasub jätkata kapuutside tootmist. „Õnne kapuuts” kõlaks ju päris toredana.

SUMMARY

Hoods are known to have been used as headcovers since the times of the Roman Empire. Some various names for the hood have been, for example in Rome “cucullus”, in Germany “gugel“, in Estonian “kapuuts“, “att“, “karbus“, “paslik“, “peakott“. A hood may offer protection from cold, rain, wind, and other environmental conditions.

This study handles hoods, which are not attached to another piece of clothing, and is based on research of medieval literature and items in the Estonian National Museum (ERM).

The aim of the study is to create a collection of eight hoods. Three hoods from the collections derive from around the Middle Ages, the first one is named after their finding place “Skjoldehamni” (Fig 3; 1), which dates in between the Viking era and the Middle Ages (Lovlid 2009). Two of them are named “Sabaga” and “Sabata” (Fig 3; 2, 3) which translate to with and without liripipe (tail) and their pattern drawings date back to the 13.-14.Century (Nockert 1985).

Inspiration for the latter five hoods in the collections derive from ERM. Of them, seal hunter’s hoods consist of “Terav” (Fig 3; 4) and “Ümar” (Fig 3; 5), which translate to sharp and rotund. Three different models of head covers grouped as “komarnikud” are called “Komarnik”(Fig 3; 6), “Neenetsi”(Fig 3; 7) and “Saami”(Fig 3; 8).

All the patterns were made into prototypes which were tested and improved if needed. Product prototypes were made of wool and cotton, which were then decorated with different elements. As of the time being, five prototypes have found an owner, and further interest in the products has been shown.

In consideration of material costs and man-hours, the price range spanned in between 29€ to 45€ without added taxes. Based on SWOT analysis and the price calculation, it is not reasonable to begin production in earnest.

KASUTATUD ALLIKAD

Groves, N. 2003 *Evolution of Hood Patterns*. Burgon Society Annual:vol .3. pp 18-23

Koch-Maasing, K. 2013 *Riietumine hiliskeskaegses Tallinnas. Pawelsi kenotaaf ja arheoloogiline leiumaterjal rõivaajaloo allikana*. [Magistritöö] Tallinna Ülikool

Lechner, O. 2005 *Wege zum Leben: Benedikts Weisung für die Zukunft*. Heyne Verlag

Levington, M. 2008 *Mida kanti. Millal kanti. Rõivastuse põhjalik illustreeritud ajalugu antiikajast üheksateistkümnenda sajandini*. Tänapäev

Lovlid, D.H. 2009 *Nye tanker o m Skjoldehamntunnet*. Hosten
<http://www.ceilingpress.com/Resources/Nye%20tanker%20om%20Skjoldehamntunnet.pdf>
(27.07.2020)

Manninen, I. 2017 *Eesti rahvariiete ajalugu* Tartu: Eesti Rahva Muuseum, lk 97-103.

Nockert, M. 1985 *Bockstensmannen och hans dräkt*. Falkenberg

Ostergard, E. 2009 *Woven into the Earth. Textiles from Norse greenland*. Aarhus University Press
<https://www.dropbox.com/s/036b6za3t3pazaq/Woven%20Into%20the%20Earth%20Textiles%20from%20Norse%20Greenland%20by%20Else%20Ostergaard%20%28z-lib.org%29.pdf?dl=0>
(12.07.2020)

Piiri, R. 2017. *Suur mütsiraamat. Eesti kihelkondade peakatted*. Tartu: HEA LUGU

Sirle 2018 *SWOT analüüs* <https://hakkanettevotjaks.ee/swot-analuus/> (05.08.2020)

Thursfield, S. 2001. *The Medieval Tailor's Assistant. Making common garments 1200 -1500*.
<http://www.strony.toya.net.pl/~kuswir/MTA.pdf> (12.07.2020)

Tõnismaa, H. 1979. *Hiiumaa naiste rahvarõivad 19. sajandil ja 20. sajandi algul*. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, lk 67-70

Eesti Etümoloogiasõnaraamat <https://www.eki.ee/dict/ety/index.cgi?Q=kapuuts&F=M&C06=et>
(02.07.2020)

Esemelised allikad:

Eesti Rahva Muuseum A 509:3492, Tartu

Eesti Rahva Muuseum A 291:211:1, Tartu

Eesti Rahva Muuseum A 509:3483, Tartu

Eesti Rahva Muuseum 4152, Tartu

Eesti Rahva Muuseum HME 465:1, Tartu

ERM joonised

Eesti Rahva Muuseum EJ 435 158, Tartu

Eesti Rahva Muuseum EJ 97:126, Tartu

Eesti Rahva Muuseum EJ5 76:89, Tartu

Eesti Rahva Muuseum EJ 94:25, Tartu

Eesti Rahva Muuseum EJ3 78:87, Tartu

LISAD

Lisa 1 Illustratsioonid Melissa Levingtoni (2008) raamatust “Mida kanti, millal kanti”

Joonis 1 Gallia põlluharija
cucullusega (lk 38)

Joonis 2 Galliapärase
bardocucullus (lk 45)

Joonis 3 14. saj Inglise muusik
(lk 52)

Joonis 4 Dominiiklased (lk 95)

Joonis 5 Poola munk (lk 92)

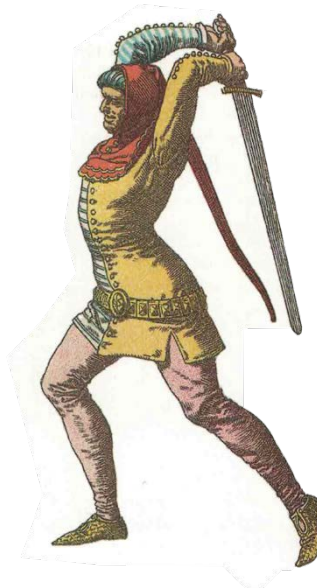
Joonis 6 16. saj leinarüü (lk 111)

Joonis 7 Itaalia 14. saj lõpp
kapuutsiga mantel (lk 83)

Joonis 8 Saksamaa 14. saj
hambuline äär (lk 75)

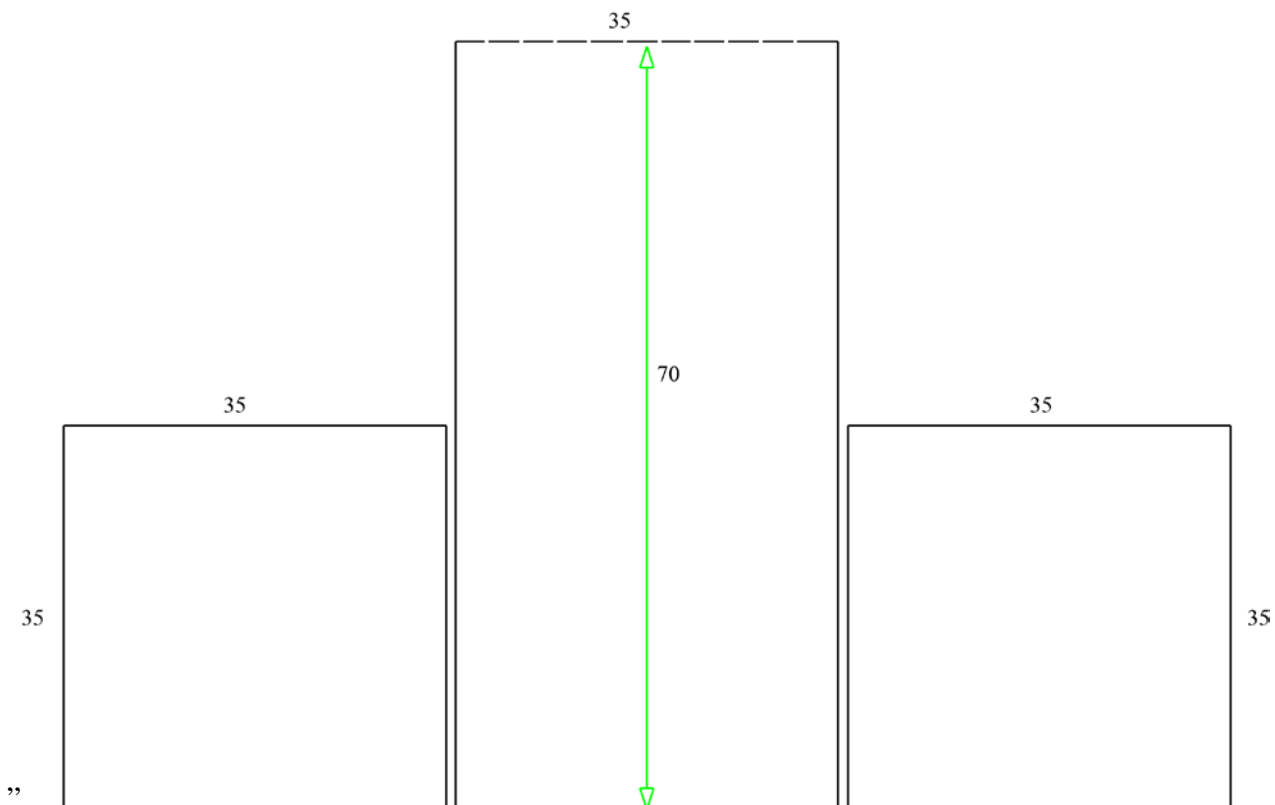
Joonis 9 Kastilia kuningas
Enrique II (lk 90)

Lisa 2 Kolleksioonis kasutatud lõiked

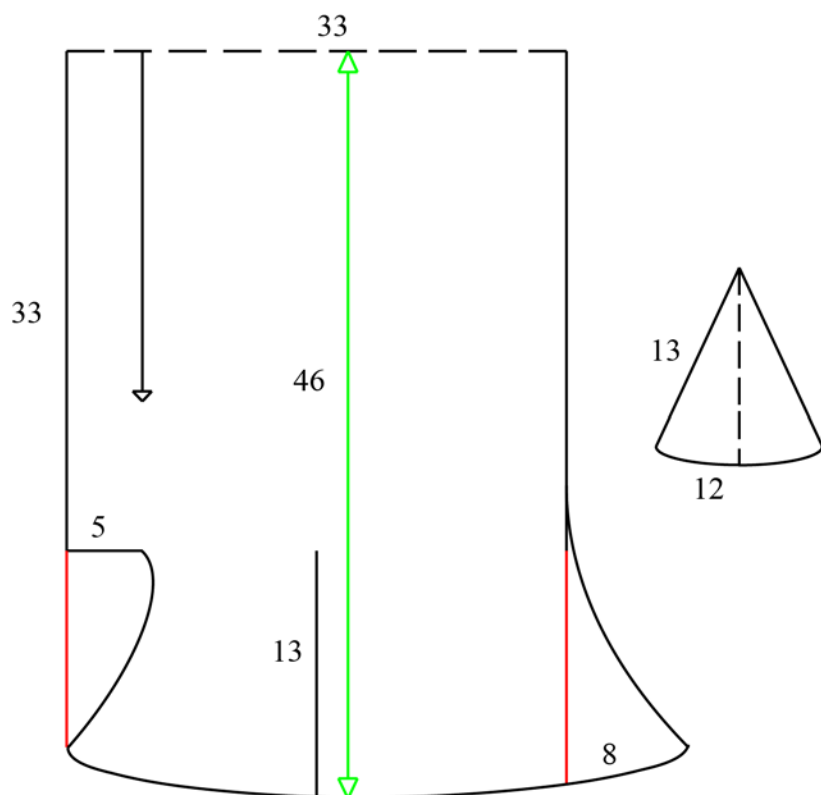
Kõik lõiked on tehtud mõõtkavas 1:5 ja ilma õmblusvarudeta

Rohelisega on märgitud mõned pikkused, punasega lõike tegemise abijooned, sinisega sama lõike erikuju, katkendlik joon tähistab kanga murdekohta

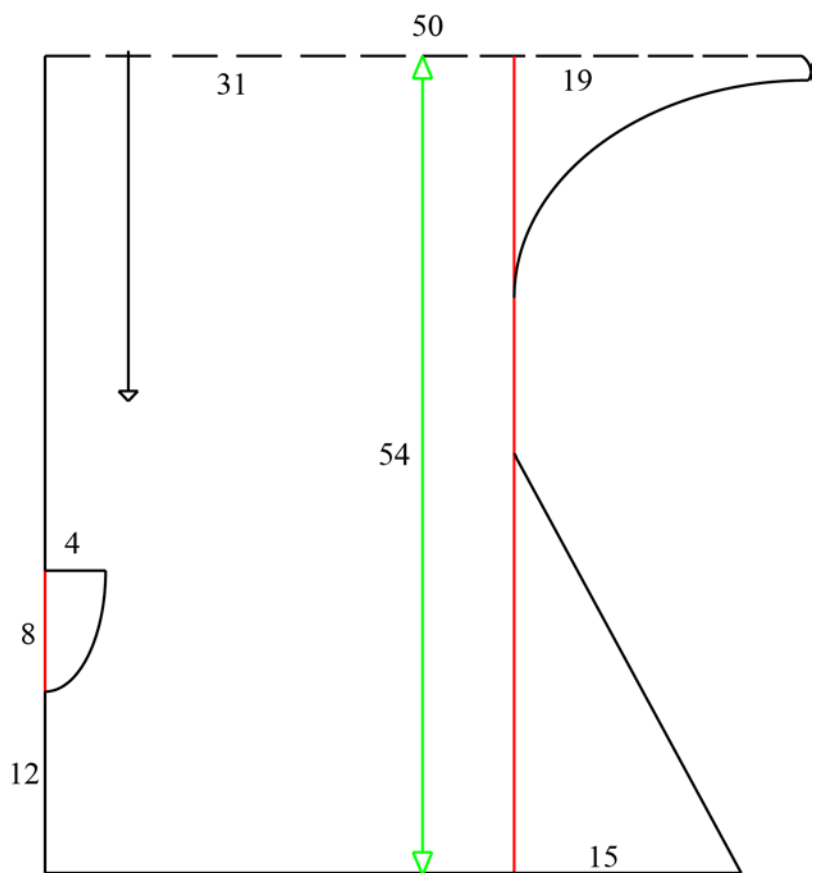
Lõiked digitaliseeris Kaisa Kivimaa Adobe Illustrator programmiga

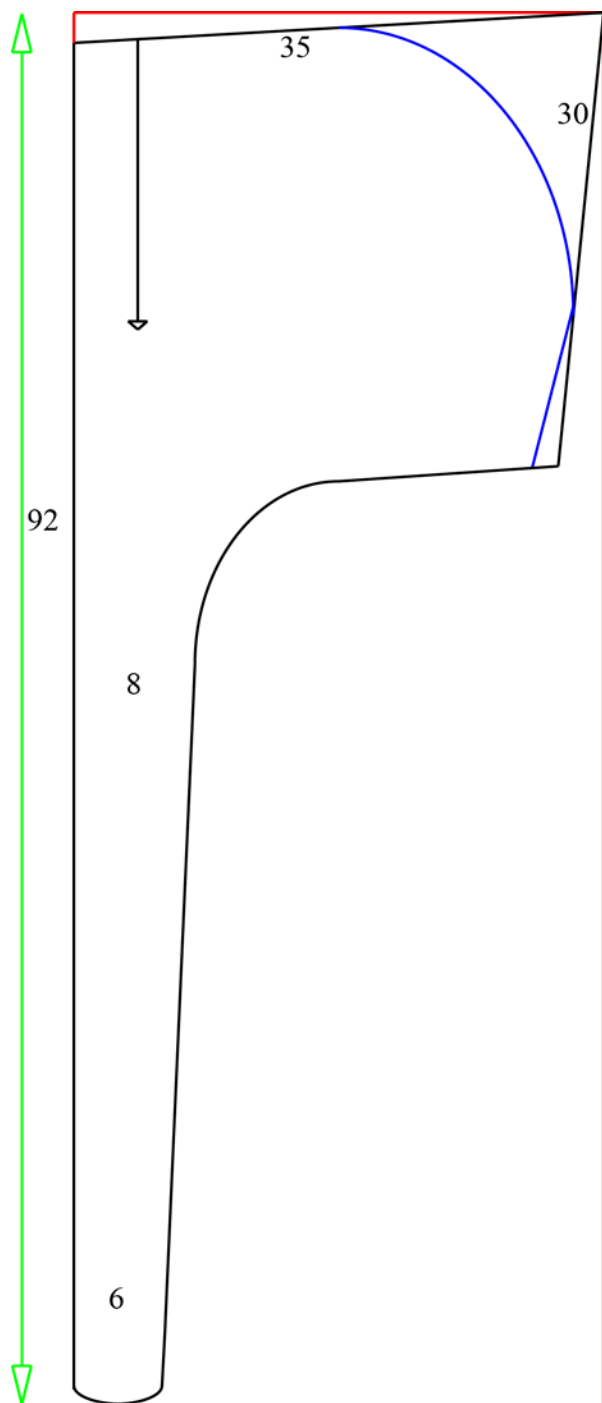
Joonis 1 lõige mudelile 1 “Skjoldehamni”

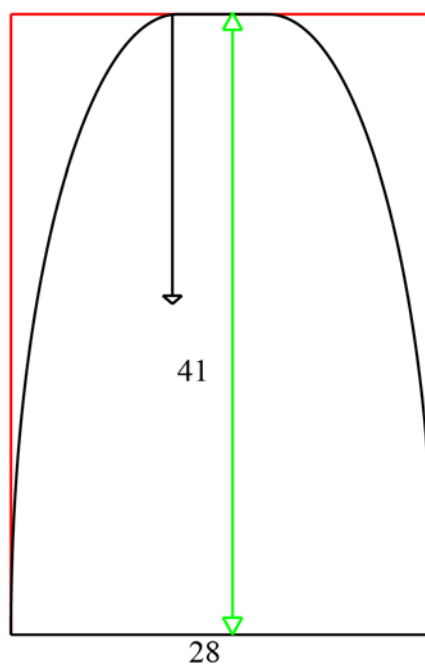
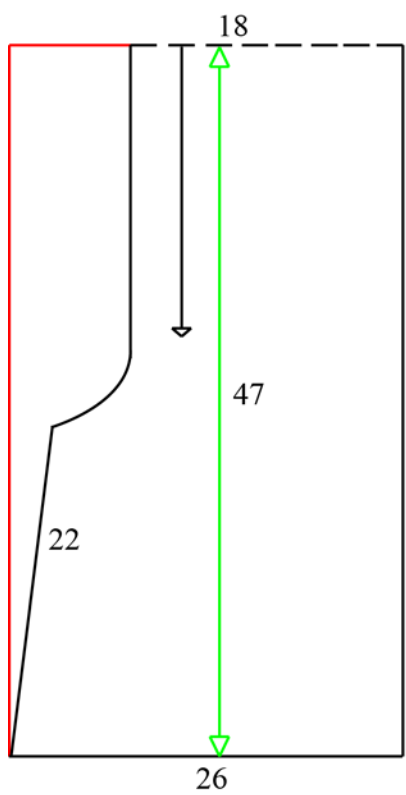
Joonis 2 lõige mudelile 2 “Sabata” kapuuts”

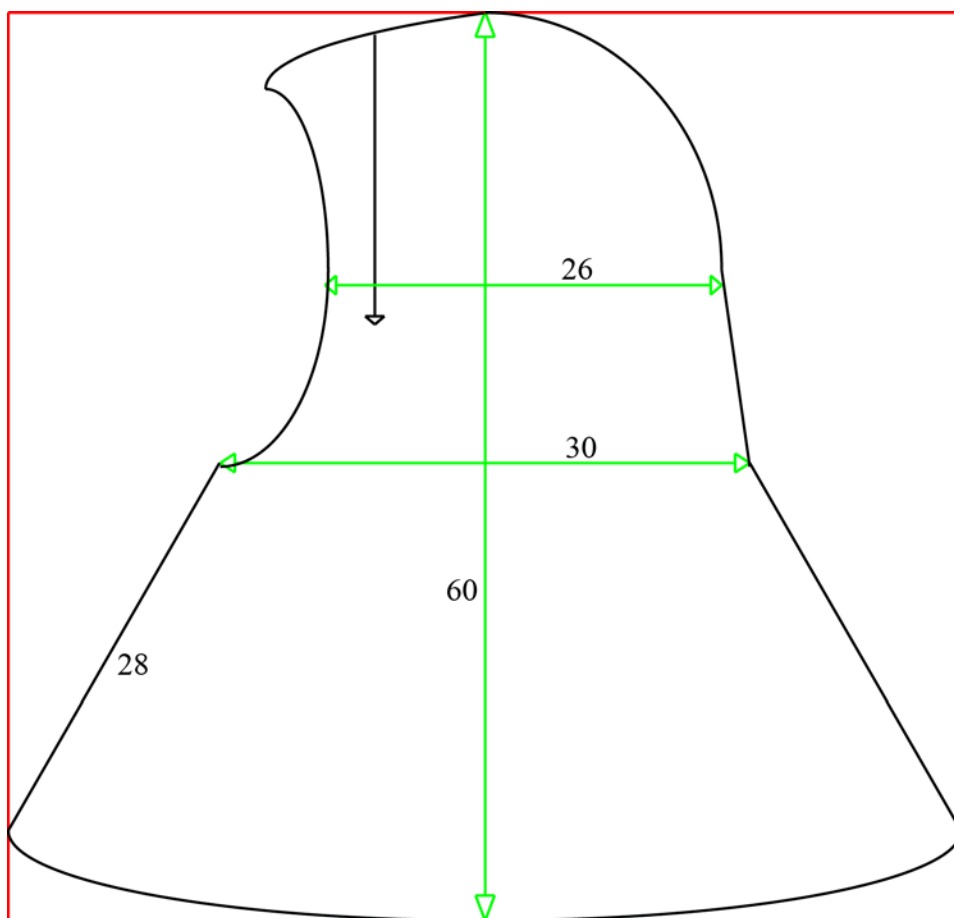
Joonis 3 lõige mudelile 3“Sabaga” kapuuts”

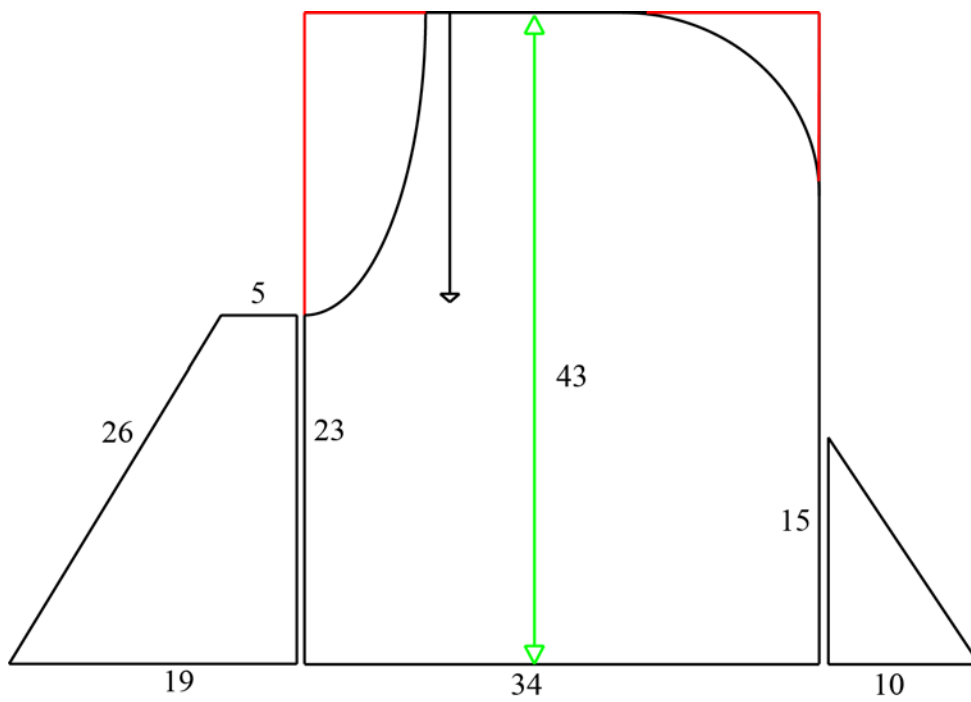
Joonis 4 lõiked mudelitele “Teravatipuline” ja “Ümar” paslik, numbriga 4 ja 5

Joonis 5 lõige mudelile 6 “Komanrik”

Joonis 6 lõige mudelile7 “Neenetsi” peakott

Joonis 7 lõige mudelile 8“Saami” peakott

Lisa 3 Pildid kollektsiooni kapuutsidest

Joonis 1 Mudel 1 “Skjoldehamni”

Joonis 2 Mudel 2 “Sabata”

Joonis 3 Mudel 3 “Sabaga”

Joonis 4 Mudel 4 “Terav”

Joonis 5 Mudel 5 “Ümar”

viited

Joonis 6 Mudel 6 “Komarnik”

Joonis 7 Mudel 7 “Neenetsi”

Joonis 8 Mudel 8 “Saami”

Joonis 9 Ühispildid

LIHTLITSENTS

Mina, Õnne Kivimaa,

1. Annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

KAPUUTSIDE KOLLEKTSIOON KIRJANDUSE JA ERM-I KOGUDE PÕHJAL,

(lõputöö pealkiri)

mille juhendaja on Riina Tomberg,

(juhendaja nimi)

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Õnne Kivimaa

10.08.2020